

ЛІТЕРАТУРА

1. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения): Пер. с чешск. – М.: Юрид.лит., 1989. – С. 340.
2. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования: Пер. с англ. – 2-е изд. – М., Изд-во МГУ; ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 624 с.
3. Мусин В. А. Сущность и предмет морского страхования по советскому и иностранному праву. – Л., 1971. – С. 7.
4. Гуцуляк В.Н. Морское право. – М.: РосКонсульт, 2000. – С. 278.
5. Гражданское и торговое право капиталистических государств / Отв. ред. К. К. Яичков. – М.: Междунар. отношения, 1966. – 502 с.
6. Жилин И.С. Общая авария и вопросы морского права. – М.: Морской транспорт, 1951. – 80 с.
7. Сидорченко В.Ф. Правовые проблемы охраны человеческой жизни и имущества на море. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – 129 с.
8. Харди Айвами Е. Р. Перевозка грузов морем. – М.: Транспорт, 1981. – С. 148.
9. Харитонов Е.О. Рецепция римского частного права. – О.: БАХВА, 1996. – С. 321.
10. Шумовский Т.А. Арабское мореплавание в пору ислама // Страны и народы Востока. – М., 1964. – Вып. 3. – С. 200–202.

УДК 347.7(4)

В.А. Васильєва**ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЯК ФОРМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА НЕВИКОНАННЯ ПОСЕРЕДНИЦЬКОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ**

Відшкодування збитків займає особливе місце серед форм цивільно-правової відповідальності. Обумовлено це тим, що найбільш істотним і поширеним наслідком порушення цивільних прав є збитки. Внаслідок цього дана форма відповідальності має загальне значення і застосовується у всіх випадках порушення цивільних прав, тоді як інші форми цивільно-правової відповідальності застосовуються лише у випадках, прямо передбачених законом або договором.

Аналіз правових наслідків за невиконання посередницького зобов'язання буде проводитись через аналіз загальних та нечисленних спеціальних норм про цивільно-правову відповідальність.

Негативні правові наслідки, які настають за невиконання посередницького зобов'язання, слід структурувати за трьома основними критеріями: а) залежно від оплатності чи безоплатності посередницької послуги; б) залежно від того, виконавцем чи замовником є суб'єкт послуги; в) залежно від того, чи послуга надається у сфері підприємницької діяльності чи у сфері разового споживання.

Відповідальності сторін за зобов'язаннями про надання послуг присвячена всього одна стаття 906 у главі 63 Цивільного кодексу, де містяться загальні норми про регулювання послуг: збитки, завдані замовнику невиконанням або неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем у разі наявності його вини, у повному обсязі, якщо інше не встановлено договором.

Під поняттям збитків розуміються витрати, що зробив кредитор, втрата або пошкодження його майна, а також неотриманні кредитором прибутки, які він отримав би, коли б зобов'язання виконав боржник. Іншими словами, під збитками як юридичною категорією розуміють ті негативні наслідки в майновій сфері потерпілого, які настали внаслідок неправомірної поведінки правопорушника.

Втрата майна не є загальною для всіх видів договорів формою збитків. Такі збитки можуть виникнути тоді, коли діяльність послугонадавача пов'язана із володінням майном кредитора у зв'язку з його передачею, придбанням або реалізацією. Такий вид збитків характерний для посередницьких послуг, оскільки поруч із зобов'язальними для переважної більшості посередницьких договорів характерна наявність і елементів абсолютних правовідносин. Це стосується тієї частини договорів, де присутній матеріальний об'єкт. Посередник, не будучи власником, вступає у володіння і розпорядження майном клієнта після його придбання для клієнта або отримання від клієнта для реалізації. За положеннями ст. 1021 ЦК щодо комісійних зобов'язань, комісіонер відповідає перед комітентом за втрату, недостачу або пошкодження майна на загальних підставах. З цього випливає, що окрім невиконання зобов'язання, клієнт несе ризик втрати чи пошкодження власного майна. На нашу думку, для посередницьких правовідносин, за якими в чуже володіння передається майно, що належить посереднику, слід закріпити загальне правило про підвищену відповідальність за втрату чи пошкодження довіреного йому майна. Йдеться про відповідальність без врахування вини. За даних умов підставою для звільнення боржника від відповідальності може бути лише випадок або непереборна сила (ст. 617 ЦК). Під "непереборною силою" розуміються надзвичайні й непереборні за даних умов події. До таких обставин належать події і явища, такі як землетрус, повені, снігові завали, військові дії тощо. Узагальнюючими ознаками цих обставин є непередбачуваність та об'єктивна невідворотність, звідси – не можна розглядати як непереборну силу такі обставини, як відсутність коштів, порушення контрагентами зобов'язань по поставці сировини, комплектуючих тощо.

Посередницькими договорами, незважаючи на їх нематеріальний характер, можуть бути передбачені умови про надання і використання посередником для якнайкращого виконання посередницької послуги певних предметів чи спеціальних приладів, наприклад автомобіля чи засобів зв'язку. Наприклад, щодо договору доручення, то у ст. 1007 ЦК передбачається обов'язок довірителя, якщо інше не передбачено договором, забезпечити повіреного засобами, необхідними для виконання доручення. Чи будуть використовуватися механізми договірної відповідальності при пошкодженні або втраті цих предметів, оскільки умови користування ними виходять за межі предмета договору про надання послуг? Безперечно так. Слід зазначити, що закріплення умови про передачу в користування певних засобів, які належать кредитору, є проявом договірної свободи, яка дозволяє сторонам включати в одне зобов'язання елементи інших видів або типів договорів. Умова про передачу майна кредитору посереднику для використання з метою здійснення посередницької діяльності є елементом договору найму. Але незважаючи на це, динаміка цих умов відбувається в межах єдиного договірного зобов'яз-

зання, тому відсутні будь-які підстави говорити про застосування правил про деліктну відповідальність [1, 20].

З огляду на те, що всі посередницькі послуги надаються в інтересах інших осіб, відповідальність за такими зобов'язаннями має будуватися за правилом: “збитки кредитора – це грошова оцінка інтересу”, а збитки посередника – це безпосередні майнові затрати (позитивна шкода) і трудові затрати як не отриманий прибуток.

За загальним правилом, боржник зобов'язаний відшкодувати кредиторowi збитки у повному обсязі. Реалізація принципу повної цивільно-правової відповідальності дозволяє належним чином задовольнити інтереси учасників цивільного обороту, оскільки це забезпечує відновлення їхнього майнового стану, який існував до правопорушення. Якщо ж звернутися до суті відшкодування збитків, то завдання цієї форми цивільно-правової відповідальності полягає в тому, щоб поставити кредитора в такий майновий стан, у якому він перебував би, якщо б зобов'язання було виконано. Практично реалізувати це завдання можна тільки тоді, коли відшкодувати кредиторowi як реальні збитки, так і упущену користь. При цьому важливим залишається принцип адекватного відшкодування. Глибоке обґрунтування повного відшкодування (відповідальності об'єктивного масштабу) дав Л. А. Лунц. “Застосування такого масштабу, – писав він (маючи на увазі повну договірну відповідальність), – не тільки не виключає, а навпаки – прямо передбачає аналіз всіх фактичних обставин даного конкретного випадку для того, щоб встановити, чи виявив боржник всю ту міру зусиль і турботи, яку, виходячи із абстрактного критерію, він (боржник) мав виявити в даних обставинах” [2, 117].

Принцип повного відшкодування передбачає відшкодування збитків та моральної шкоди. Збитки поділяються на позитивну шкоду (реальні збитки) і не отриману вигоду (не отримані прибутки). Розмежування цих двох видів збитків, крім теоретичного, становить і практичний інтерес з огляду на використання таких видів відповідальності, як повна відповідальність і обмежена. Повна майнова відповідальність включає в себе відшкодування позитивної шкоди і не отриманих прибутків, а коли відшкодовуються тільки прямі збитки – йдеться про обмежену відповідальність (п. 2. ст. 225 ГК). Якщо позитивну шкоду ще можна уявити у формі конкретної прогалини у майновій сфері потерпілого, то неотримання прибутків – це найпевніше результат, якого очікували, але який не настав. До позитивної шкоди у посередницьких договорах слід віднести і фактичні витрати, які зазнав посередник з розрахунку на належне виконання доручення (витрати на оренду складу, проценти за кредит, які були взяті для попередньої оплати за товар тощо) та вартість втраченого чи пошкодженого майна. Крім того, у зобов'язаннях з надання послуг збитки можна поділити на збитки в господарській сфері і збитки трудові (оскільки послуга – це діяльність). Збитки в господарській сфері це прямі витрати, включаючи вартість пошкодженого чи втраченого майна. Навпаки, трудові збитки для посередницької послуги – це перш за все не оплата фактично виконаної роботи посередником, грошова оцінка його діяльності з врахуванням затраченого часу, професіоналізму, зусиль. Оцінка трудових збитків не

складає проблеми, оскільки вона здійснюється за розцінками на такий вид послуг у даному регіоні. Трудові збитки можуть виникнути тільки у посередника. І оплата посереднику за фактично виконану роботу являє собою одну з форм відшкодування не отриманих прибутків.

Загальні положення про зобов'язання та ті, що регулюють відносини з надання послуг, встановлюють повну відповідальність сторін за невиконання договору, якщо інше не передбачено договором або законом. Виконавець, який порушив договір при здійсненні ним підприємницької діяльності, несе підвищену відповідальність – відповідає за це порушення, якщо не доведе, що воно сталося внаслідок непереборної сили, якщо інше не встановлено договором (ст. 906 ЦК). Крім того, щодо відповідальності за договором управління майном законодавець передбачив в імперативній нормі підвищену відповідальність установника за завдані збитки, якщо він не доведе, що вони сталися внаслідок непереборної сили або винних дій установника чи вигодонабувача (ст. 1043 ЦК). За цією договірною конструкцією управитель несе також субсидіарну відповідальність за боргами, що виникли у зв'язку із здійсненням управління або в результаті вчинення правочинів з перевищенням повноважень або встановлених обмежень.

Наявність в основі посередницьких договорів повноважень дає підстави легального припинення договору способом відмови від нього в односторонньому порядку. Аналіз існуючих положень щодо врегульованих договірних видів дозволяє стверджувати про право у посередників на відшкодування зроблених ними на виконання договору витрат у тому разі, коли від договору відмовляється установник посередництва. Зокрема, за ст. 1024 ЦК комісіонер має право на відшкодування витрат, зроблених ним за договором комісії, навіть якщо договір не був виконаний за незалежних від комісіонера причин. Аналогічні положення містяться щодо всіх видів посередницьких договорів, і це є ознакою того, що ці договори вчиняються за чужий рахунок. Спеціальні норми, що регулюють комісійні відносини (ст. 1025 ЦК), передбачають обмежену відповідальність для комітента, якщо він в односторонньому порядку відмовиться від договору. Він повинен відшкодувати комісіонерові витрати, які той зазнав. Якщо ж від договору відмовиться комісіонер, то законодавець йому не гарантує права на будь-яке відшкодування. Всі зроблені витрати будуть належати до його витрат, якщо інше сторони не передбачать у договорі. У зв'язку з цим, Ю. К. Толстой відстоював позицію, що в договорах про платне надання послуг замовник завжди повинен нести обмежену майнову відповідальність [3, 546-547]. Це пояснюється специфічними особливостями послуги. Послуга споживається в процесі вчинення, дається особисто. Тому при порушенні такого виду зобов'язань виконавець відшкодовує замовнику всі збитки, а замовник лише компенсує виконавцю зазначені витрати. Але цікавим є те, що порушення чи невиконання зобов'язання установником посередництва тягне за собою повну відповідальність на підставі ст. 906 ЦК (оскільки спеціальні норми відсутні), а коли він відмовиться від договору – то обмежену, окрім випадку коли повірений діяв як комерційний представник або якщо невиконання обов'язку повіреним сталося з умислу уповноважуючого. При цьому повірений має право відмовитися від договору незалежно від причини (п.1 ст.1008 ЦК).

Хоча, за загальним правилом, посередницькі договори припускаються оплатними, але сторони можуть у договорі передбачити й інше. Норми, які регулюють договір доручення, дозволяють сторонам укласти безоплатний договір доручення (ст. 1002 ЦК). Яка ж структура збитків при настанні цивільно-правової відповідальності за безоплатними договорами? У питаннях відповідальності сторін за розірвання такого договору слід звернутися до загальних норм про надання послуг. Відповідно до положень ст. 906 ЦК, “збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням договору про безоплатне надання послуг, підлягають відшкодуванню виконавцем у розмірі, що не перевищує двох неоподаткованих мінімумів доходів громадян, якщо інший розмір відповідальності виконавця не встановлений у договорі”. Щодо відповідальності замовника, то, відповідно до ст. 904 ЦК, у разі невиконання чи неналежного виконання договору про безоплатне надання послуг замовник зобов’язаний відшкодувати виконавцеві всі фактичні витрати, необхідні для виконання договору.

Для договорів про надання посередницьких послуг характерною є умова про видачу авансу посереднику під майбутні витрати або як часткову посередню оплату за надання послуг. Як розглядати право послугоотримувача отримати зворотньо суму внесеної винагороди за ненадану послугу: як відповідальність (санкцію) чи міру захисту? Е.Д. Шешенін розглядав це право як різновид відповідальності. Потрібно підкреслити, що повернення послугонадавачем того, що він не відпрацював, проводиться незалежно від вини. Більше того, будь-яких додаткових санкцій на послугонадавача не покладається. З цього випливає, що вимогу про повернення попередньої оплати слід віднести до засобів захисту, а не розглядати як цивільно-правову відповідальність. Під засобами захисту слід розуміти такі заходи, які відновлюють майнову сферу потерпілого, яка була до укладення договору, і застосовуються незалежно від вини. Тому цілком справедливо було закріпити норму про право клієнта на зворотнє отримання авансових сум, які надавались посереднику на виконання договору [4, 94].

Питання відповідальності замовника в новому ЦК вирішується тільки стосовно договорів безоплатних. Як же бути сторонам, наприклад, договору консигнації при невиконанні або неналежному виконанні зобов’язань одним із контрагентів? Стаття 1025 ЦК щодо договору комісії закріплює положення, що в разі відмови комітента від договору комісії комітент має право на відшкодування витрат. Це є новелою порівняно із ст. 412 Цивільного кодексу 1963 р., яка при такій ситуації зобов’язувала комітента виплатити комісіонеру винагороду за вчинені угоди і відшкодувати зазначені витрати. При врегулюванні цього питання за договором консигнації та агентським договором перш за все потрібно виходити з того, що це договори підприємницькі, яким притаманна рівність контрагентів, і передбачений розподіл ризиків між двома сторонами. Якщо консигнатор використовує свій склад для зберігання товару консигнанта, а міг би здати його в оренду і отримати прибуток, то неодержана орендна плата підлягає відшкодуванню як не отриманий дохід. В аналогічній ситуації опиниться консигнант, коли на вимогу консигнатора з метою недопущення аналогічної діяльності відмовиться від консигнаційного договору з іншим посередником. У результаті за укладеним

договором не буде досягнуто позитивного майнового результату, якщо він буде в односторонньому порядку розірваний, і буде втрачений дохід, який міг бути одержаний за аналогічним договором із іншим контрагентом. Прикладом виникнення збитків за консигнаційним договором у консигнанта може бути ситуація, коли консигнатор продасть товар по нижчій ціні, ніж передбачено договором. Названі втрати, на нашу думку, повинні відшкодовуватись у підприємницьких договорах, зокрема в договорі консигнації. За аналогією з агентським договором, принципал зобов'язаний відшкодувати агенту збитки, якщо він, за відсутності оправдовуючих обставин, перешкоджає агенту заробити винагороду. Відшкодуванню підлягає шкода, яку слід розглядати як природний і передбачуваний результат порушення договору, при цьому, перш за все, агенту повинен бути відшкодований заробіток, який він би отримав у разі виконання агентського договору [5, 321]. Оскільки посередницькі відносини достатньою мірою законодавчо не врегульовані, а щодо договору доручення і комісії положення про відповідальність клієнта за невиконання договору відсутнє, то обов'язок повного відшкодування посереднику збитків у разі невиконання (відмови від виконання) або неналежного виконання посередницького договору випливає із ст. 623 ЦК¹.

Об'єктивною межею відповідальності є розмір зазнаних і доведених збитків. Отже, кредитор не може стягнути більшу суму у вигляді збитків, ніж він зазнав. Для визначення розміру збитків застосовуються такі критерії, як передбачуваність збитків і їх достовірність [6, 131]. Поняття передбачуваності збитків застосовується в міжнародному приватному праві. Зокрема, Віденська конвенція про договори міжнародної купівлі-продажу 1980 р. [7, 164] встановлює, що збитки за порушення договору однією із сторін складають суму, яка дорівнює тій шкоді, включаючи упущену користь, яку зазнала інша сторона внаслідок порушення договору. Такі збитки не можуть перевищувати шкоди, яку сторона передбачила чи повинна була передбачити, укладаючи договір, як можливий наслідок його порушення, враховуючи обставини, про які вона знала чи мала знати. Щодо достовірності, то цей критерій належить як до факту завдання збитків, так і до проблеми доказування збитків [8, 223-228].

На практиці, якщо інше не передбачено законом, іншими правовими актами або договором, при визначенні розміру збитків беруться до уваги ринкові ціни, які існували у день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора, у місці, де зобов'язання, що випливає з договору, повинно бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, – на день вчинення позову. Дана норма закріплена в ч.3 ст. 623 ЦК.

З огляду на те, що всі посередницькі послуги надаються в інтересах інших осіб, відповідальність за такими зобов'язаннями повинна будуватись за правилом – “збитки кредитора – це грошова оцінка інтересу”, а збитки посередника – це безпосередні майнові затрати (позитивна шкода) і трудові затрати як неотриманий прибуток.

¹ Прим.: таке положення є тільки щодо договору довірчого управління, більше того, загальна норма про послуги це питання також обійшла.

За загальним правилом, сторони за договором несуть повну майнову відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Це означає, що відшкодовуються як прямі збитки, так і неотриманий дохід. Прямі збитки – це прогалини в майновій сфері потерпілого, які для посередницьких правочинів набувають форм фактичних витрат посередника на виконання доручення. Для посередницьких послуг характерними є наявність так званих трудових збитків, оскільки послуга – це діяльність, що не завершується оречевленням результатом. Відповідальність посередника обмежується прямими збитками за аналогією із загальною нормою, що регулює відповідальність при наданні послуг. До складу прямих збитків входять фактичні витрати та оплата посередницької діяльності.

Коли йдеться про укладення безоплатного посередницького договору, у разі його розірвання або невиконання сторони мають право вимагати тільки відшкодування фактично зазнаних витрат: виконавцю, коли ці витрати були необхідні для виконання доручення, а замовнику будуть відшкодовуватися реальні збитки за умови умислу посередника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. – Л., 1983.
2. Лунц Л.А. Договорная ответственность. – М.: Юриздат, 1948.
3. Гражданское право: Учебник. Ч. 1. / Под ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева, – М.: Изд-во ТЕНС, 1996.
4. Шешенин Е.Д. Общие проблемы обязательств об оказании услуг // Весник МГУ. – 1983. – № 1. – (Сер. 11).
5. Сакаэ Вагацума. Гражданское право Японии. – М.: Прогресс, 1983.
6. Комаров А.С. Ответственность в коммерческом обороте. – М.: Юрид. лит., 1991.
7. Вилкова Н.Г. Договорное право в международном обороте. – М.: Статут, 2002.
8. Комаров А.С. Принципы международных коммерческих договоров / Пер. с англ. А.С. Комарова. – М.: Междунар. центр фин.-эконом. развития, 1996. – С. 223-228.

УДК 347.7(4)

Т.Р. Короткий

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “СУДНО” У ВІДНОСИНАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯМ ШКОДИ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ ІЗ СУДЕН ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Метою статті є з'ясування поняття “судно” у Кодексі торговельного мореплавства України стосовно відносин, пов'язаних з відшкодуванням шкоди від забруднення з суден. Для досягнення поставленої мети визначено такі задачі: здійснити комплексний аналіз правової категорії “судно” у законодавстві України; визначити